SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE ZNANOSTI
KATEDRA ZA BIBLIOTEKARSTVO

Ivan Paraščić

CENZURA U JUGOSLAVIJI OD 1945. DO 1990. GODINE

DIPLOMSKI RAD

Mentor: Doc. Dr. sc. Marina Čizmić Horvat

Student: Ivan Paraščić

Zagreb, 2007.

SADRŽAJ

Uvod

- *A koji su razlozi zabrane moga trećeg komada, gospodine potprefekte?*
- *Posve jednostavni. Kada sam vam zabranio izvođenje prvog i drugog komada, došao je, posve prirodno, red i na treći.*

J. Hašek, *Razgovor s cenzorom*

U svim totalitarnim režimima kroz povijest, a nije ih bilo malo, cenzura je bila sastavni dio vođenja države. No, cenzura je bila i još jest dio vladavina i svih režima koji se nazivaju demokratskim i diče se slobodom govora, stoga, kada je riječ o totalitarnim i autokratskim režimima, njena pojava ne smije čuditi. I u trenutku njenog nastanka, 1945. godine, Jugoslavija se službeno nazivala Demokratskom Federativnom Jugoslavijom. U takozvanoj drugoj Jugoslaviji cenzura nije postojala, a njen je Ustav jamčio slobodu izražavanja svakom građaninu, baš kao što isto stoji i u članku 19. *Opće deklaracije UN-a o ljudskim pravima*: "Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; to pravo obuhvaća slobodu zadržavanja vlastitog mišljenja, bez upletanja drugih, te traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg sredstva javnog priopćavanja i bez obzira na granice."

No, ispod te površine, punih 45 godina provodila se nemilosrdna cenzura i kontrola apsolutno svega što se u Jugoslaviji tiskalo, čime je komunistička vlast samo nastavila dugu povijest cenzorske prakse. Tijekom te četrdesetpetogodišnje prakse žestina kojom su cenzori pristupali svome radu mijenjala se i bila ovisna o trenutnim društvenim okolnostima. Cenzura se, kako će se vidjeti, vjerojatno najintenzivnije provodila u prvim poratnim godinama, godinama nakon dolaska na vlast, što je i inače slučaj kada je riječ o totalitarnim režimima.

Komunistička se vlast pritom koristila svim oblicima i vrstama cenzure, a neke je metode i patentirala. Osim "klasičnih" metoda preventivne cenzure, raznih popisa i crnih i bijelih knjiga zabranjenih autora i nepoćudnih knjiga, zatvorenih knjižničnih fondova nedostupnih javnosti, dio jugoslavenske cenzure predstavlja i obračun sa jednim prethodnim totalitarnim režimom – fašističkom NDH.

Nakon 1990. i pada režima, ti tajno čuvani dokumenti postali su dostupni javnosti, te se o toj tematici tek tada moglo otvoreno pisati, te dobiti detaljniji uvid o kakvim je razmjerima riječ kada se govori o cenzuri u Jugoslaviji.

Tisuće i tisuće dokumenata potvrđuju sustavno zatiranje slobode javnog govora, ali žrtve se ne broje samo u broju zabranjenih, ispravljenih ili sakrivenih kartica teksta, već i u životima.

Ovdje će se pokušati ukratko skicirati opis te cenzorske prakse i čitave mašinerije koja je igrala ulogu cenzora kroz čitavo vrijeme postojanja Jugoslavije, te će se ukratko proći i kroz društvene okolnosti i društveno-političke tendencije i promjene koje su u različitim razdobljima utjecale na cenzuru i njen intenzitet i metode.

S obzirom da cenzura službeno nije postojala i da je njeno postojanje bilo opetovano negirano, oni koji su javno djelovali, pisali, izvještavali ili stvarali umjetnost ipak su jasno znali o čemu i na koji način se ne smije pisati, te su bili svjesni posljedica koje ih mogu zadesiti. Te činjenice utjecale su na snažnu pojavu auto ili samocenzure, nevidljive cenzure koja je vjerojatno i zlokobnija od one javno proklamirane.

Upravo stoga što fenomen o kojem je riječ nikad nije nazvan svojim pravim imenom, može ga biti zgodno na ovom mjestu opisati riječima druga Tita: "Radi se o odgovornosti novinara, a prije svega novinara komunista, i njihovim dužnostima, da sadržaj svih listova, svih izdanja i emisija ispune takvim kvalitetom koji će biti u potpunom skladu sa potrebama samoupravnog socijalističkog društva"[1]

1. Općenito o cenzuri

1.1. Definicije cenzure

U različitoj literaturi nailazimo na različite definicije i poimanja pojma cenzure, no iz svih se tih definicija zrcali nekoliko osnovnih čimbenika, odnosno aktera bez kojih cenzura kao takva nije moguća, i oni uključuju sadržaj koji se cenzurira, publiku kao primatelja sadržaja i cenzora – vršitelja cenzure.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda iz 1977. godine (što je u kontekstu teme ovog rada važan podatak) pod natuknicom cenzure donosi sljedeće: "Službena kontrola javnih publikacija (novina, knjiga), kazališnih djela, filmova, radio-emisija, TV-emisija, itd., da bi se spriječilo objavljivanje ili propagiranje nečega što vrijeđa javni poredak, moral, što je štetno po interese države, vladajuće klase i privilegiranih krugova, što dovodi u opasnost uspjeh ratnih ili diplomatskih napora

[1] Broz Tito, J. Referati sa kongresa KPJ i SKJ. Sarajevo: Svjetlost, 1977. Str. 436.

itd. Nekad se štampane stvari, programi i slično cenzuriraju prije objavljivanja (preventivna cenzura), a nekad tek poslije objavljivanja (suspenzivna cenzura). Cenzura se katkada naziva i sama ustanova koja vrši funkciju cenzuriranja."[2] U nastavku, navodi se i kako "u SFRJ ne postoji cenzura štampe i drugih oblika informacija, osim u slučaju ratnog stanja ili kad je aktom nadležnog organa utvrđeno da postoji neposredna ratna opasnost", čime natuknica o cenzuri, osim teorijskog, nudi i zoran praktičan primjer cenzure same.

Sama riječ cenzura potječe od latinske riječi *censura*, što znači procjena imetka, ocjena, koju je u republikanskom rimu od 433. godine pr. n. e. do 85. godine obavljao *censor*, a u svrhu određivanja količine poreza na imovinu kojeg ima plaćati svaki građanin. U starom Rimu *censori*/cenzori imali su i ovlasti procjene morala građana, te su tako mogli prijestupniku umanjiti i čast.

U današnjem, suvremenom smislu pojma cenzure, njena je svrha zapravo kontrolirati protok informacija unutar nekog društva. Sama institucija cenzure nije nužno vezana samo uz totalitarne režime ili uz društva ili zajednice (poput crkvene, odnosno vjerske zajednice) kojima upravlja ili ih nadzire neki utjecajan autoritet, već se ona javlja u svim društvenim ili državnim uređenjima, u većoj ili manjoj mjeri, a još jedna razlika leži i u činjenici priznavanja cenzure ili kontrole širenja informacija od strane autoriteta ili predstavnika tih struktura. Činjenica da je u većini ustava suvremenih demokratskih ("zapadnih") država cenzura ili bilo kakvo upletanje u prava građana na slobodno informiranje i širenje informacija i ideja (što su tek neka od načela *Opće UN-ove deklaracije o ljudskim pravima*) od strane države i izričito zabranjeno, ne znači da se taj princip provodi i u praksi, pa čak niti da je on uopće i provediv kao takav u savršenom ili idealnom obliku.

Ono što jest činjenica, je to da je državama uglavnom u interesu da se stekne dojam kako ne/službena cenzura ne postoji. Upravo toj činjenici može se zahvaliti što danas možemo razlikovati toliko mnogo načina prikrivanja cenzure.

"U nastojanjima vlasti da spriječe pojavu štetnih knjiga uvijek je bila prisutna težnja da mjere koje se poduzimaju budu što diskretnije i u isto vrijeme što efikasnije, a ideal je svih policija i cenzorskih vlasti da mjere koje poduzimaju postanu suvišne i

---

[2] Cenzura. // Opća enciklopedija. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod 1977. g. Sv. 2.

da od svih vrsta cenzure ostane jedna, i to ona koja je najnevidljivija i ujedno i najopasnija – autocenzura."[3]

Općenito se može reći kako procesi demokratizacije društava i država sami po sebi nisu garancija nestanka cenzure; oni su možda tek pridonijeli i pridonose smanjenju intenziteta cenzure i to prvenstveno onih sadržaja koji se tiču, na primjer, morala ili ideologije – kategorija koje su, ako se to može tako reći, "klasične" teme kada se govori o povijesti cenzure (slobode izražavanja u književnosti i tisku), no u suvremenom društvu 21. stoljeća i njegove liberalno-kapitalističke orijentacije u kojoj borba za profitom i moći predstavlja jedno od glavnih načela, sasvim se opravdano može govoriti o novim oblicima cenzure, po posljedicama možda i opasnijima od onih "tradicionalnih", usmjerenima na oblik informacija i gotovu sliku koju građani imaju primiti o politikama i odlukama kako na državnoj razini (dakle, lokalnoj), tako i na globalno-korporativnoj razini. Ovaj proces, naravno, vrijedi i u obrnutom smjeru, pa je i samom pojedincu onemogućeno prigovarati, kako državama tako i moćnim kompanijama, s tom razlikom (od "tradicionalnog" modela) što je nekada pojedinac imao spoznaju koju mu je bilo zabranjeno širiti (na primjer, da je Zemlja okrugla), dok mu je danas pristup spoznajama onemogućen ili barem doziran (na primjer, o štetnosti GMO hrane), što automatski otupljuje oštricu njegova pera.

Iz svega navedenoga, ali i iz same logike organiziranja društvenog života (u kojem autoritet, neovisno od načina na koji je izabran kao takav, odlučuje ili značajno utječe na sudbinu podređenih), jasno je kako se institucija cenzure, odnosno kontrole sadržaja i informacija koje se bilo primaju, bilo odašilju, nikada neće povući iz uporabe i svakodnevne prakse. Pritom se ovdje ne zauzima nikakav vrijednosni stav.

1.2. Vrste cenzure

Svojom dugom poviješću, institucija cenzure sugerira nam svoju trodijelnu podjelu, i to na preventivnu, suspenzivnu i autocenzuru. Iako se u definicijama cenzure gotovo redovno izostavlja pojam autocenzure, te ga se definira zasebno, može

[3] Stipčević, A. Cenzura kao ograničavajući faktor u širenju informacija. // Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac i Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1990. Str.133.

se smatrati kako je to neopravdano. Naime, izostavljanje pojma autocenzure u kontekstu cenzure opravdano je jedino u smislu u kojem se govori o umjetničkoj, individualnoj, odnosno najbolje rečeno autorskoj praksi da on iz svojega djela, sam, svjesno isključuje dijelove kojima bi sam sebe kompromitirao (po vlastitim kriterijima kompromitacije) ili u slučajevima neiskrenosti zbog osjećaja srama ili sličnog. Kada je riječ o umjetnosti onda se obično kaže kako autor "nije dao sebe", ili je imao neke skrivene namjere, pa je bio prijetvoran, na primjer.

No, ovi intimni razlozi nisu na stvari kada je riječ o onom drugom smislu autocenzure - smislu u kojem se svjesnim autorovim ispuštanjem sadržaja koji bi mogli biti kompromitirajući po njega izbjegava neugodnost, ali s tim što su kriteriji kompromitacije autoru nametnuti - koja je, iako prethodi preventivnoj i suspenzivnoj cenzuri, upravo njihova posljedica.

Stoga se ovdje pojam autocenzure smatra vrstom cenzure kao takve.

1.2.1. Preventivna cenzura

"Tiskarstvo je oružje koje ne smije doći u bilo čije ruke. Nitko se neće moći baviti tiskarstvom bez izdate mu povlastice i bez prisege, a broj tiskara bit će određen za svaki departman. Tiskanje nije trgovina, stoga neće biti dovoljno da se za rad u tiskarama dobije obična obrtnica. Radi se tu o zvanju od političkog interesa, pa o tome politika treba i da odlučuje."[4]

Iz samog pojma "preventivne cenzure", vidljivo je da se ovdje radi o nadzoru nad čimbenicima uključenima u proizvodnju informacija prije samog čina javne proizvedenosti informacije, a iz Napoleonovih riječi jasno je koliko je njemu taj nadzor bio važan.

Preventivna cenzura je, ako je, naravno, uspješno provedena, najučinkovitija metoda zatiranja nepoželjnih informacija, odnosno cenzure kao takve. Njen cilj je spriječiti objavu neke informacije za koju se procijeni da je štetna ili nepoželjna. Najučinkovitija je stoga što se neželjena informacija uopće neće uspjeti pojaviti u nekom tiskanom ili kakvom drugom obliku, pa za takvu informaciju tada ne postoji niti mogućnost njenog raspačavanja i širenja.

---

[4] Napoleonov citat, navedeno prema: Stipčević, A. O savršenom cenzoru iliti Priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994. Str. 20.

Mnogo je metoda kojima se služi preventivna cenzura, a Napoleonova ideja izdavanja dozvola za otvaranje tiskare samo je jedna u nizu. Izdavanjem dozvola za tiskanje ili dozvola za rad nakladnicima, cenzor se može osigurati od nepoželjnih, nepodobnih ili sumnjivih tiskara i nakladnika. Jedna također popularna metoda (prisutna i u Jugoslaviji) je i nadzor nad planovima tiskara / nakladnika, odnosno obveza dostavljanja planova za neki određeni budući period što cenzoru omogućuje uvid u nakladničku proizvodnju, te on onda ili odobrava ili ne odobrava njihovu provedbu. I sama ideja obveznog primjerka, u 16. stoljeću nije potaknuta idejom prikupljanja kulturne baštine i blaga, već ju je njen inicijator (francuski vladar Franjo I.) iznio s namjerom kontrole knjižne produkcije.

Godine 1570. u Njemačkom Carstvu zabranjen je rad svim tiskarima izvan većih mjesta zbog njihove potpunije kontrole, a onim tiskarama koje su i dobile dozvolu za rad, ona se uvjetovala prostornim rasporedom same tiskare, te je tako ona morala biti smještena u samo jednoj prostoriji da se eventualne ilegalno tiskane knjige ne bi mogle iznijeti kroz, na primjer, stražnju prostoriju prilikom iznenadnih racija.
Jedna od metoda preventivne cenzure je i financijska kontrola tiskara / nakladnika, pa su tako ubrzo nakon dolaska komunista na vlast 1945. godine u Jugoslaviji, sve privatne tiskare / nakladnici bili nacionalizirani, a time su postali i financijski ovisni o vlasti. Isto tako, česta metoda preventivne cenzure je i kontrola uređivačke politike nakladničkih poduzeća putem kontrole kadrovske politike i uredničkih pozicija.

Na užas cenzora, preventivna cenzura ponekad nije sasvim uspješna i zabranjena djela uvijek nekako uspiju pronaći neki ilegalni put kojim dopru do javnosti. No, to ne znači da je to i konačna pobjeda zabranjenog djela nad cenzurom – na tom putu stoji im takozvana suspenzivna cenzura.

1.2.2. Suspenzivna cenzura

O suspenzivnoj cenzuri je riječ kada se inkriminirano djelo već pojavi u javnosti, odnosno ono je već tiskano, a ponekada i objavljeno od strane nakladnika i raspačano i distribuirano po knjižarama. Suspenzivna cenzura obuhvaća i manevre sa nekad "pravovjernim" djelom, no koje je promjenom društvene klime odjednom postalo nepoželjnim. U skladu s tim određenjem suspenzivne cenzure, metode kojima se ona koristi obuhvaćaju postupke od uništenja ili zaplijene cjelokupne naklade ili raznih vrsta zabrane prodaje, raspačavanja, čitanja ili posjedovanja zabranjenog djela, pa sve

do ispravljanja i čišćenja nepoželjnih sadržaja unutar djela za koje je procijenjeno da je vrijedno tiskanja i objavljivanja.

Jednom kada je učinjen propust cenzure i djelo se ipak uspjelo tiskati, a iz nekog razloga naklada nije zaplijenjena ili uništena, jedna od metoda sprečavanja njegova daljnjeg širenja je i otkup cjelokupne naklade iz knjižara.

Jedna od cenzorskim komisijama nepopularnijih metoda čišćenja nepoželjnih dijelova jest premazivanje crnilom istih ili ostavljanje bijelih praznina na stranici, ponekad i sa natpisom "cenzurirano" - što je češća pojava u dnevnim novinama čiji je tijek proizvodnje takav da se mora reagirati brzo, pa se ponekad ne stigne nadomjestiti izbačeni članak. Ova metoda cenzuriranja nije svima najprihvatljivija, jer se ovim načinom jasno daje do znanja kako cenzura postoji, a kako je već ranije rečeno, općenito je najbolja cenzura upravo ona koja je nevidljiva.

Ostale najpoznatije metode ispravljanja sadržaja i djela su i prevoditeljske intervencije u sam tekst ili pak uredničke intervencije, zabrana unošenja knjiga tiskanih izvan države, dakle izvan granica dosega cenzure, itd.

Jedna od posebnih metoda cenzure jest objavljivanja raznih popisa zabranjenih knjiga. Svrha takvih popisa jest da se građanstvo obavijesti o štetnim knjigama po njihov moral, vjeru ili državne interese, ali i da se jasno da do znanja svima koje su sve knjige zabranjene i posjed kojih se knjiga može kazniti.

Jedna od neželjenih posljedica takvih popisa jest ljudska znatiželja i prirodan nagon za posezanjem upravo prema onim zabranjenim naslovima.

Jedan od prvih takvih popisa donio je crkveni sabor u Rimu 496. godine pod nazivom *De libris recipiendis et non recipiendis*, a iz njegova imena vidljivo je kako je on donio dva popisa - popis ispravnih i popis knjiga koje su po crkvenom gledištu smatrane neispravnima za čitanje. 1510. objavljen je prvi pravi popis zabranjenih knjiga, a objavilo ga je Sveučilište u Louvainu po nalogu cara. Svakako najpoznatiji popis ovakve vrste je crkveni *Index auctorum et librorum prohibitorum*, tiskan prvi puta 1557. godine, a raspačan tek u nadopunjenom i ispravljenom izdanju 1559. godine. Zadnji *Index* objavljen je 1966. godine.[5]

[5] Stipčević, A. Cenzura kao ograničavajući faktor u širenju informacija, str. 97-98.

1.2.3. Autocenzura

Autocenzura predstavlja oblik cenzure potaknut od strane samog autora, ali taj poticaj uglavnom svoje korijene vuče iz represivnog okruženja u kojemu autor stvara. Znajući već unaprijed što pred cenzorskom komisijom može a što ne može proći, autor svjesno izostavlja problematične dijelove s ciljem što jednostavnijeg i bržeg objavljivanja svojega djela. U državama ili sistemima u kojima postoje tabu teme, teme o kojima se ne smije ili nije poželjno pisati ili izvještavati, neovisno je li to regulirano službeno ili neslužbeno, a i iz ranijeg iskustva su poznate sankcije koje neposlušnik može pretrpjeti, rađanje autocenzure je često. Za vrijeme Jugoslavije službene cenzure nije bilo, ali je onim autorima koji su se bavili provokativnim temama bilo sasvim jasno na koji način o njima smiju a na koji način ne smiju izvještavati; što može, a što ne može proći.

Za totalitarni režim koji ne prakticira službenu cenzuru, već je ranije rečeno, ovakav oblik nevidljive (auto)cenzure najpoželjniji je. Vlast se u tom slučaju može predstavljati sasvim nevinom, a dok se ne prijeđu neke granice i sve dok se autori samo-pridržavaju tih granica, niti tekstovi se ne odbijaju, te, faktički, ni na praktičnoj razini cenzura ne postoji.

Vlast, odnosno cenzorska komisija, često je kroz povijest stvarala arhive zabranjenih i zaplijenjenih djela. Tu je praksu započeo prvi kineski car Č'in Ši-huang-ti polovicom 2. stoljeća pr. n. e. On naređuje uništavanje svih neprijateljski nastrojenih knjiga, ali i da se po primjerak svakog od tih djela sačuva u carskoj biblioteci.[6]

Jedan od razloga za takvu odluku svakako je i potreba za poznavanjem neprijatelja i onoga o čemu oni pišu, ali i evidencija, odnosno dokazni materijal koji se u nekom kasnijem trenutku može upotrijebiti protiv neposlušnika.

I u Jugoslaviji je praksa bila slična. Policija je sustavno skupljala neprijateljski emigrantski tisak, ali i domaće publikacije koje je onda Republički sekretarijat za unutrašnje poslove analizirao i stvarao dosjee o aktivnostima emigracije te dosjee nepoželjnih autora. U srpnju 1992. godine policija je Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci predala 7733 primjerka knjiga 300 različitih autora, te 8670 primjeraka

---

[6] Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : "Benja", 2000. Str. 94.

novina, časopisa, biltena i ostale građe koju su oni arhivirali u svojim postajama i koja, naravno, do tada nije bila dostupna javnosti.[7]

Kada se govori o cenzuri tiska u Jugoslaviji, kao što će kasnije biti detaljnije pokazano, može se reći kako se posezalo za svim tipovima cenzure, te je bila snažno prisutna i autocenzura.

2. Cenzura u NDH

Prije no što se prijeđe na osnovnu temu, dakle, na temu cenzure u poslijeratnoj Jugoslaviji, potrebno je u kratkim crtama reći nešto i o društvenim prilikama za vrijeme 2. svjetskog rata, odnosno o razdoblju postojanja Nezavisne Države Hrvatske. Osim u kompleksnim povijesno-političkim međuodnosima i sukobima ustaša i partizana / komunista i paralelizmom njihova kulturno-novinarsko-društvena (su)postojanja (što nas ovdje neće zanimati), razlog zašto će uvod u samu temu početi sa razdobljem NDH i kratkim opisom njene cenzorske prakse leži u činjenici postratnog obračuna pobjednika s gubitnikom; obračuna komunista sa novinarima, intelektualcima, književnicima, općenito kulturnim i javnim djelatnicima koji su djelovali za vrijeme i u službi ozloglašenog ustaško-nacističkog režima. Taj obračun, o kojem će biti riječi kasnije, predstavlja, dakako, i dobar dio cenzorske prakse koja se provodila u ranim danima nove države.

Za razliku od perioda 1945. – 1990. godine u kojem nije bilo službene cenzure, za vrijeme NDH ona je bila službena, a u različitim su je periodima provodila različita tijela. Od uspostave NDH 10. 4. 1941. do 1942. g. provodi ju Državno tajničtvo za propagandu (kasnije preimenovano u Državno tajničtvo za promičbu), od 1942. do 1944. g. Državni izvještajni i promičbeni ured (DIPU), a od 1944. do svrgavanja ustaša s vlasti 8. 5. 1945. Glavno ravnateljstvo za promičbu. Osim ovih tijela, cenzurom se bavio i poseban odjel u sklopu Glavnog tužiteljstva jer su pitanja vezana za kršenje cenzure bila regulirana i tadašnjim *Kaznenim zakonom* i to njegovim člankom 98. koji je prijetio smrtnom kaznom onome “tko počini slijedeća djela:

[7] Stipčević, A. Sudbina knjige, str. 102.

pisanje, izdavanje, tiskanje, raspačavanje knjiga, novina, proglasa ili letaka, kojima se ide na to, da se tko podstrekne na nasilje prema državnim vlastima i uopće da ugrozi javni red i mir ili dovede u opasnost javni poredak. Ovo vrijedi i za svaku pismenu ili usmenu propagandu ili uvjeravanje drugih, da treba promijeniti politički ili društveni poredak u državi, zločinom, nasiljem ili ma kojom vrstom terorizma."[8]

Vrlo brzo nakon dolaska na vlast, 19.7.1941. godine Državno tajništvo za propagandu izdaje *Upozorenje školskim knjižnicama* br. 22.884-1941 u kojem stoji: "Sve knjige u školskim knjižnicama (učiteljskim i učeničkim) pisane u srpskom duhu, štampane ćirilicom, a koje nemaju znanstveni i strogo stručni sadržaj, treba odmah iz knjižnica izlučiti i predati u sabiralište kod odnosne kotarske oblasti (gradskog poglavarstva), koja će, kad sabere sve takove knjige svog područja, sve zajedno otpremiti Hrvatskoj državnoj tiskari, nakladnom odjelu u Zagrebu."[9]

Iste godine, Državni izvještajni i promičbeni ured (DIPU) objavio je 17 točaka o kontroli tiska, a iz kojih se vidi kako za vrijeme NDH baš ništa nije moglo promaknuti budnom oku cenzorskih komisija i države. U njima se DIPU-u daju ovlasti:

"1. da neposredno i preko Hrvatskog dojavnog ureda 'Croatia' daje pravac radu i djelovanju cjelokupnog novinstva na području Nezavisne Države Hrvatske i da nadzire rad i djelovanje novinstva;

2. da u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i s Ustaškom nadzornom službom vrši cenzuru svih časopisa, novina i tiskopisa, koji izlaze na području Nezavisne Države Hrvatske i koji se unose iz inozemstva, osim navedenih u točki 3;

3. da izdaje dozvole za izlaženje i razpačavanje svih vrsta časopisa i tiskopisa, osim školskih knjiga, službenih izdanja tiskopisa Hrvatske državne tiskare i izdanja državnih oblasti, ustanova i zavoda;

4. da propisuje mjere za sprječavanje širenja zabranjenih tiskopisa;

5. da izdaje dozvole za obavljanje poslova urednika i izdavača povremenih tiskopisa;

6. da nadzire svekoliku proizvodnju domaćih slikopisa na području države u sadržajnom, tehničkom i u trgovačkom pogledu, kao i da vodi nadzor nad dobavljanjem stranih slikopisa, i nad njihovim prikazivanjem u zemlji;

---

[8] Narodne novine 55, 19 (1941). Navedeno prema: Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 42, 3(2000), str. 81.

[9] Službeni glasnik Ministarstva nastave 1, 5 (1941), str. 284. Navedeno prema: Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 81.

7. da u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova, Ministarstvom nastave i Ustaškom nadzornom službom vrši cenzuru slikopisa koji se proizvode na području Nezavisne Države Hrvatske i unose iz inozemstva;
8. da izdaje i oduzima dozvole za rad slikokaznim, slikopisnim, tiskarskim, nakladnim, oglasnim i sličnim posebničkim poduzećima;
9. da nadzire proizvodnju, uvoz i izvoz gramofonskih ploča;
10. da izdaje dozvole za otuđivanje i davanje pod zakup tiskarskih i slikokaznih poduzeća;
11. da odobrava priređivanje svih vrsta izložbi na državnom području i da u suradnji s mjerodavnim ministarstvima nadzire njihovo izvođenje;
12. da odobrava ustanovama, našim državljanima i državnim pripadnicima priređivanje izložbi u inozemstvu;
13. da vrši obću putničarsku promičbu;
14. da u suradnji s mjerodavnim ministarstvima odnosno ustanovama priređuje kongrese međunarodnog značaja i organizira kulturnu suradnju Nezavisne Države Hrvatske s inozemstvom;
15. da ustrojava i nadzire državne zavode 'Hrvatski krugoval', 'Hrvatski slikopis' – (Croatia film) i Hrvatski dojavni ured 'Croatia', prema propisima zakonskih odredaba o njihovu osnutku i radu;
16. da daje pravac svekolikoj promičbenoj djelatnosti, što je vrše pojedine javne ili privatne ustanove u državi;
17. da daje pobude za uređenje tiska, novinstva, krugovala, slikopisa, nakladnog i oglasnog posla putem zakona."[10]

Općenito se za značajke novinarstva i javne riječi za vrijeme NDH može reći kako je prevladavalo hvaljenje i isticanje hrvatstva, inzistiranje na jezičnom puritanizmu i jasnoj odvojenosti i samostalnosti hrvatskog jezika u odnosu na srpski, uzdizanje i veličanje ustaškog pokreta i njegovih saveznika sila Osovine (Njemačke, Italije do kapitulacije, Japana, itd.), a kritika komunizma i ruskog boljševizma i imperijalizma, te partizanskog pokreta. Isticala se "zasebna etnogeneza Hrvata" i njihove kulture, zatim autoritativnost vođe, odnosno Poglavnika Ante Pavelića, Hitlera, Mussolinija, kao i njihova nepogrešivost. Bitne odrednice su i "ugroženost Hrvata u Kraljevini

[10] Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, 1942., str. 38. Navedeno prema: Grbelja, J. Uništeni naraštaj : tragične sudbine novinara NDH. Zagreb : Regoč, 2000. Str. 21-22.

Jugoslaviji (pa i u ratu 1941. – 1945.), prepoznavanje nositelja te ugroženosti (srpski hegemonizam), opredjeljenje za samostalnost Hrvatske i novi poredak u Europi (europeizam)…"[11] Grbelja navodi i da je religijska opredjeljenost bila isticana "više nego ikad u novinarskoj povijesti".

Koliko je daleko išlo ispravljanje nepoželjnih dijelova književnih djela najbolje prikazuje primjer intervencije u roman M. Begovića *Giga Barićeva* koji opisuje Ivo Hergešić: "Da se ne smije kazati telefon, nego brzoglas samo se po sebi razumije, kao što mjesto automobil treba staviti samovoz, a mjesto film slikopis. Revolver nije revolver nego samokres, policija nije policija nego redarstvo […] Na str. 55. treba ispustiti nezgodnu opasku: '…-koji je još na nesreću bio talijanofil', jer kakva je to nesreća, kad netko voli Talijane? […] Grandiozna je na pr. besmislica, kad se u romanu koji se zbiva u poratnom Zagrebu dinari moraju pretvoriti u kune, premda ta valuta u ono doba nije postojala (str. 216), a pred riječ Jugoslavija ili Čehoslovačka valja staviti bivša, premda su te države itekako postojale, dok je Giga čekala svog muža…"[12]

Službena cenzura NDH 1942. g. objavila je u *Katoličkom listu* i časopisu *Luč* *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u NDH* iz kojega se vidi što je sve država smatrala nepoželjnom literaturom.[13] Prvenstveno su to bila djela marksističkih pisaca poput K. Marxa, F. Engelsa, V. I. Lenjina, M. Krleže, A. Gidea zatim sovjetskih pisaca M. Gorkog, I. Erenburga, A. Tolstoja i sl., židovskih pisaca ili njemačkih pisaca koji su se usprotivili nacistima. Na kraju popisa se uz navođenje tri zabranjena lista *Pečat*, *Danas* i *Izraz* dodaje "i sve ostale marksističke i projugoslavenske, anglofilske i slične edicije. Sva ćirilica."[14]

---

[11] Grbelja, J. Uništeni naraštaj, str. 16.
[12] Turčinec, Z. Cenzura ne Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 88-89.
[13] Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine : prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 3 (2000), str. 91-97.
[14] Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u NDH. Reprodukcija u: Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine : prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj, str. 95.

3. Cenzura u Jugoslaviji u prvim poratnim godinama: 1945. – 1952.

3.1. Obračun s NDH

Odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata, odnosno svrgavanja ustaša i NDH (8. svibnja 1945.) i uspostave nove države Demokratske Federativne Jugoslavije novoustoličena vlast započinje svoj obračun sa aktivnim i manje aktivnim osobama za vrijeme NDH. U tu svrhu Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ) osniva u ljeto 1945. godine Anketnu komisiju za utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom s neprijateljem. Anketna komisija imala je zadatak ispitati sve osobe koje su javno djelovale za vrijeme NDH, neovisno jesu li to bili novinari, publicisti, književnici, urednici ili članovi uredništva, slikari, glazbenici, radio-spikeri, sveučilišni profesori, glumci, pjevači, članovi uprava kulturnih i znanstveno-obrazovnih institucija, itd.[15]

Svi oni morali su ispuniti takozvani *Upitni arak* u kojem se od njih, osim osobnih podataka, tražilo da navedu podatke o svom položaju i zanimanju u vremenu okupacije do 9. 5. 1945. g., o publicističkom i drugim javnim radovima (izložbama, izvedbama, priredbama, predavanjima), o primljenim odlikovanjima, zatim podaci o pripadnosti ustaškom pokretu i podaci o suradnji sa Narodnooslobodilačkim pokretom.[16]

No, navedeni arak nije bio namijenjen samo umjetnicima i gore navedenima, već je pred Anketnu komisiju stavljen zadatak da taj *Upitni arak* proslijedi svim zaposlenicima svih fakulteta Sveučilišta, klinikama i lječilištima, sportskim ustanovama i klubovima, zdravstvenim zavodima i raznim udrugama što dovoljno govori o obuhvatnosti čitavog postupka.[17]

Tijekom 1950. i 1951. godine (Uprava državne bezbednosti ili Služba državne sigurnosti) Udba je izvršila rekonstrukciju čitave novinarske scene NDH i izradila je popise strijeljanih, emigriranih i popis novinara kojima je dozvoljen ili nije daljnji rad.

---

[15] Grbelja, J. Uništeni naraštaj, str. 125.
[16] Navedeno prema reprodukciji Upitnog arka u: Grbelja, J. Uništeni naraštaj, str. 124.
[17] Isto, str. 129.

Od 330 prijavljenih novinara u Vladi NDH, njih 40 bilo je strijeljano (trojicu su strijeljale ustaše), od 6. do 8. svibnja 1945. 131 novinar je emigrirao, dok ih je do 1945. godine 45 promijenilo profesiju. Ravno stotini novinara zabranjen je daljnji javni rad, dok ih je svega njih 27 dobilo dozvolu za pisanje i objavljivanje.[18]
Iako to nije nigdje službeno objavljeno, sudbinu nekih ostalih/nestalih novinara skrojila je u inozemstvu Udba.

Obračun komunista s ustašama zanimljivo je usporediti s obračunom sa silama Osovine – u Nurnberškom procesu dosuđeno je ukupno 13 smrtnih kazni, dok je cijela Vlada NDH (njih 18) strijeljana ili obješena. Isto tako, ni u jednoj državi nakon rata nije ubijeno toliko novinara koliko u Hrvatskoj – njih čak 38.

Osim sa osobama, nova komunistička vlast obračunala se i sa knjigama i djelima objavljenima za vrijeme NDH. Naime, 10. kolovoza 1945. godine izdana je *Naredba o zabrani ustaške i fašističke literature* kojom se zabranjuje prodaja svih djela tiskanih nakon 10. travnja 1941. godine na njemačkom, talijanskom ili hrvatskom jeziku.[19]
Osim ove *Naredbe*, Grbelja navodi još tri popisa zabranjenih autora i knjiga (u periodu 1945. – 1946.) iz kojih je "lako zaključiti da su zabranjivani svi oni koji su u ratu (1941. – 1945.) pisali u novinama, revijama, časopisima, zbornicima ili enciklopedijama, koji su govorili na radiju ili u pučkim sveučilištima, izlagali slike ili rukotvorine u galerijama ili muzejima, slikali ilustracije ili plakate, objavljivali knjige…"[20]

3.2. *Zakon o štampi* iz 1945. godine

Još i prije dolaska na vlast, 8. veljače 1945. Komunistička partija objavljuje *Odluku o obveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije* sa svrhom preventivne analize onoga što će biti objavljeno i dostupno javnosti. Krajem ljeta, 24. kolovoza 1945. donesen je i *Zakon o štampi* kojim se garantira sloboda izražavanja i sloboda tiska, no *Zakonom* se regulira izdavanje dozvola izdavačima, urednicima i članovima uredništva, pa tako te poslove ne mogu obnašati osobe:

[18] Grbelja, J. Uništeni naraštaj, str. 191-222.
[19] Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 3 (2000), str. 119.
[20] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990. Zagreb : Jurčić, 1998. Str. 97.

“1) koje ne uživaju politička i građanska prava;[21]

2) koje su bile rukovodioci ili istaknuti članovi u ustaškim, četničkim, ljotićevskim organizacijama, u organizacijama bijele i plave garde i drugim fašističkim organizacijama i grupama u zemlji i inozemstvu kao i osobe koje su surađivale s neprijateljima i njihovim domaćim pomagačima;

3) koje su bile izdavači, urednici, suradnici i pisci fašističkih i profašističkih knjiga, novina i drugih tiskanih stvari;

4) koje su za vrijeme rata bili izdavači, urednici, suradnici ili pisci knjiga, novina i drugih tiskanih stvari koje su raspirivale nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili su pomagale vanjskom neprijatelju Jugoslavije;

5) koje su se služile tiskom za širenje pornografije, vršenje ucjena i u slične nemoralne svrhe.”[22]

Zakon zabranjuje i sve publikacije koje propagiraju nasilno rušenje ustavnog poretka DFJ, te koje sadrže uvrede na račun prijateljskih zemalja. Zabranjeno je i uvrijediti ili klevetati predstavnička tijela Jugoslavije. Sve ove odredbe, a pogotovo njihovo široko i fleksibilno tumačenje predstavljaju jasan cenzorski instrument.

Zakon o štampi ne zabranjuje uvoz publikacija tiskanih u inozemstvu, niti propisuje da im treba posebno odobrenje, no ako su one tiskane na nekom jeziku naroda Jugoslavije i njima namijenjene, takvo odobrenje od strane vlasti je nužno.

U kontekstu novodonesenih zakona, valja spomenuti i *Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe* od 8. travnja 1947. i *Pravilnik o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe u NRH* od 4. kolovoza 1948. godine koji traže prethodnu dozvolu za izdavanje takvih publikacija, odnosno obvezu dostavljanja planova izdavačkih poduzeća.[23]

No, mnogo važniji dokumenti po sudbinu slobodnog izražavanja i slobodnog informiranja u Jugoslaviji bila su interna pisma i popisi zabranjenih autora i knjiga koja su razna tijela, odbori i komisije međusobno razmjenjivali, a koja su, naravno, bila tajna i čije se postojanje negiralo. Jedno takvo pismo poslao je Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije Milovan Đilas, čelnik Agitpropa i prvi cenzor Jugoslavije, 17. listopada 1946. godine, a iz kojega je jasno vidljiva cenzorska

---

[21] Prema podacima Josipa Grbelje, u poratnoj Hrvatskoj bez tih prava je ostala polovica odraslih osoba u Hrvatskoj, dok Dušan Bilandžić u knjizi Hrvatska moderna povijest, (Zagreb : Golden marketing, 1998.), navodi kako je pred prve izbore u Jugoslaviji 1945. godine malo manje od 200 000 ljudi u Jugoslaviji brisano s biračkih popisa zbog suradnje s različitim okupatorima.

[22] Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas, str. 120.

praksa. Đilas se u pismu pokroviteljski brine za obrazovanje i dobar ukus naših naroda i narodnosti, te preporuča:

1) da se "u izdavanju naučne i popularno naučne literature (treba) strogo čuvati pseudonaučne, malograđanske i senzacionalističke literature"
2) da "u aktualnoj publicistici stvar (treba) tako organizirati, planirati i kontrolirati da ni jedna aktualna, politička i druga brošura ili knjiga ne može izići bez kontrole Partije"
3) da "iz engleske, američke i francuske literature treba izdavati samo najbolja djela kritičkog realizma ili borbenog romantizma i najbolja djela suvremenih naprednih pisaca"
4) da "treba posvetiti pažnju poljskoj, albanskoj, bugarskoj, češkoj i do izvjesne mjere rumunjskoj literaturi."[24]

3.3. Partijski veliki brat

Isprva, sve do sukoba Tito-Staljin, odnosno sukoba KPJ i Informbiroa i 5. kongresa KPJ koji se održao od 21. do 28. srpnja 1948., Komunistička partija je u Jugoslaviji djelovala vrlo konspirativno i svi njeni sastanci bili su tajni. Sve to vrijeme "vlast" je imala Narodna fronta – tijelo osnovano od strane KPJ koje je bilo javno i kao masovna organizacija ono je bilo produžena ruka KPJ. Sve odluke i akcije koje je Narodna fronta poduzimala bile su dirigirane od strane Partije, tako da je sva stvarna vlast bila u njenim rukama. Bilandžić o toj moći kaže: "Država, stvorena u ratu, također je bila partijska kao što su takvi bili i vojska i policija. KPJ je držala u svojim rukama svu vlast i u privredi, u kulturi, u prosvjeti, u znanosti – svuda; ona je rukovodila i svim tzv. masovnim organizacijama: Narodnom frontom, sindikatima, omladinskim, ženskim, športskim društvima – ništa nije moglo nastati i postojati mimo volje i kontrole Partije. Oko te strukture – partije, države, vojske – razvio se blok-pokret političkih snaga koji se rodio u partizanskom ratu i koji je išao za Titom, od kojeg je propaganda već bila napravila ratnu i lidersku legendu. Titova pravno i

---

[23] Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas, str. 121-122.
[24] Grbelja, J. Nepoznati dokumenti o odnosu Milovana Đilasa i Petra Šegedina : cenzor i njegova žrtva. // Republika 54, 11/12 (1998), str. 120.

politički neograničena vlast mogla se uspoređivati s onom koju su imali lideri revolucije kao što su bili Lenjin, Staljin, Mao, Castro itd."[25]

S obzirom na poziciju ratnog pobjednika i moć koju je imala, sasvim je jasan njen obračun s neprijateljima (i sa NDH, ali i sa HSS-om kao podjednakim neprijateljem) koji je uključivao i elemente odmazde i kazne. Nakon što je stvorena država, slijedeći cilj je bio stvaranje 100%-tne prihvaćenosti KPJ u narodu i ideološkog jednoumlja, što se postizalo političkim progonom neprijatelja i kompromitiranjem drugačijih ideologija – za početak, a onda i zatiranjem svakog drugačijeg ili bilo kakvog mišljenja koje je i u najmanjoj mjeri odstupalo od mišljenja rukovodstva CK KPJ.

Ideološko jednoumlje postizalo se sa jedne strane zabranama i odbacivanjima, a sa druge propagandom. Osim zabrane djela ideoloških protivnika i knjiga tiskanih za vrijeme NDH, bila su odbacivana i djela bez socijalnog sadržaja, djela svećenika i djela vjerske tematike, djela srednjovjekovne književnosti, zatim dijalektalna književnost i "dekadentna" djela moderne, ekspresionizma i nadrealizma. Sa druge strane prevladavala je izrazita sovjetizacija (do 1949. i sukoba s SSSR-om) i sekularizacija, a favorizirani su bili socijalistički pisci, revolucionarni prvaci i prvaci teorijskog marksizma.[26]

Osuđena je dekadentna zapadna literatura, a književnost i umjetnost općenito smatrana je sredstvom revolucije i, stoga, medijem propagiranja komunističke ideologije.

Tih je godina bilo doista teško biti pisac ili novinar, jer, slično kao i nekoliko godina ranije u NDH, Partija je izumila novu terminologiju, pa se u tekstovima i u političkom životu općenito, na primjer, sada "koristi termin 'oslobodilački rat', a misli se na 'revoluciju', umjesto 'diktature proletarijata' odnosno partije, koristi se termin 'vlast radnog naroda', naloge piscima ne izdaje partija već 'narod-gospodar' itd."[27]

Glavno tijelo koje je provodilo cenzuru u Jugoslaviji bio je već spomenuti Agitprop (agitacija i propaganda), osnovan 1945. godine u sklopu CK KPJ. O kakvom je rasponu posla kojeg obavlja Agitprop riječ, dovoljno govori činjenica da je

---

[25] Bilandžić, D. Hrvatska moderna povijest, str. 214.

[26] Tako su se prevodila djela Lenjina, Staljina i drugih sovjetskih pisaca. Lenjinova su objavljena u čak 1 433 000 primjeraka, Staljinova u 1 337 000 primjeraka, Maksima Gorkog u 348 000 primjeraka, Čehova u 111 000 primjeraka, Tolstojeva u 100 000 primjeraka. Navedeno prema: Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990., str. 105.

1946. g. M. Đilas unutar njega osnovao nekoliko odsjeka, i to: Teorijsko-predavački odsjek, Odsjek za ideološki rad u partijskim i omladinskim organizacijama, Odsjek za ideološki rad u masovnim organizacijama, Odsjek za štampu i agitaciju, Odsjek za kulturno masovni rad, Odsjek za kulturno-prosvjetni rad, Sektor za umjetnički rad, Sektor za partijske škole, administraciju i ostali sektori, a postojala je čak i Komisija za arhitekturu. Svi ti odbori su, po jugoslavenskom običaju centralizacije i hijerarhizacije, postojali, osim na saveznom, i na republičkom i općinskom nivou.

Kako je već rečeno, nakon 1948. godine i sukoba s Informbiroom u partijskoj politici dolazi do zaokreta, te se u pedesetima posve odustaje od, iz prvih dana Jugoslavije doslovno prepisanih, sovjetskih zakona, privrednih programa i modela državnog organiziranja. Tako Agitprop objavljuje i svoj *Plan borbe protiv Informbiroa na kulturno-prosvjetnom sektoru*, a iz njegove točke 10. dobro se zrcali odnos Agitpropa s jedne i intelektualno-umjetničkog stvaralaštva s druge strane: "Književnici će kroz članke u novinama, časopisima itd., te kroz pjesme, crtice, prikaze itd. stalno voditi borbu, raskrinkavati i razgolićavati kampanju, napade Kominforma. Pisaće jednočinke, igrokaze, radio-prikaze, humor itd., u kojim će na književan način, putem priče ili šale, razgolićavati Informbiro. […] Svaki broj časopisa *Kolo*, *Kulturni radnik*, *Izvor* itd. treba da ima članak raspravu ili slično o Kominformu."[28]

3.4. Nove cenzorske metode: tiskari kao cenzori

Komunistička cenzura doprinijela je i samoj povijesti cenzure kao takve. Naime, još u četrdesetima izmislila je jednu novu metodu "nevidljive" cenzure – ulogu cenzora nije preuzela država niti neko partijsko-državno tijelo, već radnici u tiskarama. Sam proces odvijao se tako da bi radnici u tiskarama prije tiskanja proučili neko djelo, pa makar se radilo i o djelima znanstvenog ili filozofskog karaktera istaknutih sveučilišnih profesora, te bi, u slučaju da ga ocijene krivovjernim, štetnim po naše narode i narodnosti ili rušilačkim spram tekovina socijalističke revolucije, jednostavno napisali dopis kojim odbijaju njegovo tiskanje, a onda bi novine donijele vijest o pohvalnoj ulozi radnika u izgradnji socijalizma u našoj zemlji.

---

[27] Bilandžić, D. Hrvatska moderna povijest, str. 241.
[28] Navedeno prema: Grbelja, J. Nepoznati dokumenti o odnosu Milovana Đilasa i Petra Šegedina : cenzor i njegova žrtva, str. 174.

Naravno, sam proces u koji javnost nije imala uvid tekao je malo drugačije. Potpun opis "donošenja odluke" o odbijanju tiskanja djela od strane radnika u tiskarama donosi A. Stipčević; "Kada je nakladnik ili sam autor donio neki 'sumnjiv' rukopis i nudio ga tiskari da ga tiska, partijski sekretar osnovne organizacije Saveza komunista u tiskari odnosio je rukopis u nadležni partijski komitet (općinski, gradski). Redovito su u tim komitetima sjedili ljudi koji nisu bili previše učeni, pa su angažirali provjerene i lojalne stručnjake izvan tih komiteta da analiziraju rukopis i da svoje mišljenje dostave partijskom komitetu. Tek po primitku stručnog mišljenja općinski, gradski ili neki drugi partijski komitet donosio bi odluku o sudbini rukopisa. Katkada komiteti nisu ni trebali nikakve savjete, odnosno prijedloge stručnjaka, jer je bilo dovoljno da pisac ili izdavač rukopisa bude na crnoj listi (točnije, popisu), pa da komitetima bude dovoljno da narede odbijanje rukopisa.

O odluci tih viših partijskih komiteta obaviješten je tada sekretar osnovne organizacije SK u tiskari, koji je dobivao jasne naputke kako treba postupiti. Tek tada bi taj sekretar sazvao sastanak partijskog aktiva, a ako je bilo potrebno i samoupravne organe u tiskari, i tada su oni donosili odluku, koja je ranije već bila donesena u nadležnim komitetima, da se rukopis odbije i da se ne tiska u toj tiskari."[29]

Prvi slučaj takve cenzure, dogodio se u studenom 1945. godine kada je odbijeno tiskanje časopisa *Narodni glas – čovječnosti, slobode, pravice* Marije Radić (udovice Stjepana Radića i nastavljačice politike HSS-a). Iako u njemu nije bilo antikomunističkih sadržaja, bio je glasilo HSS-a, odnosno neprijateljsko glasilo, te je stoga i zabranjen. Osim zabrane, glavni urednik, Ivan Bernardić iz preventivnih je razloga osuđen na deset godina robije.

Stipčević opisuje i zanimljiv slučaj zbornika *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* u izdanju Hrvatskog filozofskog društva. Zbornik je 1968. odbijen u tiskari *Industrijski radnik* – inače trajnom tiskarskom servisu časopisa *Praxis*, čije je uredništvo bilo na drugačijim ideološkim pozicijama od HFD-a i blisko Centralnom komitetu, pa im kao takvima nije bilo u interesu tiskati nešto o *hrvatskoj* filozofiji.

Urednik Z. Posavec odbijen je i u drugoj (JAZU), trećoj (Zadružna štampa) i četvrtoj (Školska knjiga) tiskari. Nakon burnog perioda poslije 1971. godine za sve s predznakom 'hrvatski', 1972. tiskanje je propalo i u petoj tiskari (Liber). Ulogu šestog

[29] Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945. – 1990. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/4 (2005), str. 3.

preuzeo je neki privatnik i nakon što je sve dogovoreno s njim i nakon što mu je novac bio uplaćen, on je netragom nestao.

Nakon još nekih propalih pokušaja umnažanja zbornika, on je konačno tiskan 1992. godine u izdanju HFD-a.[30]

Praksa radnika-cenzora nastavit će se sve do 1990. godine, pa se tako, između ostalih, mogu izdvojiti slučajevi odbijanja tiskanja *Hrvatskog književnog lista* 1968., *Hrvatskog tjednika* 1971., *Praxisa* 1975., itd.

Da je ova cenzorska praksa bila motivirana od strane najviših cenzorskih krugova u saveznom Agitpropu, svjedoči i Đilasova izjava o vjerskoj literaturi. On tako kaže: "Po pitanju crkvenih izdanja najviše knjiga je izdala katolička crkva. Tu treba spriječiti propagandnu literaturu. Najefikasnije sredstvo je da radnici ne štampaju takva djela."[31] [32]

3.5. Neki primjeri cenzure u razdoblju 1945. – 1952. godine

Osim brojnih članaka, knjiga i ostalog, neki časopisi zabranjivani su iz prilično banalnih razloga. Tako je u prosincu 1945. godine zabranjen humoristični list *Patak* zbog krivog navođenja naziva tjednika, kao i imena urednika i vlasnika (umjesto *Patka* vlastima je najavljen tjednik *Kec*,a zamijenjene su i uloge urednika i izdavača). Umjesto novčane kazne za tu promjenu i propust, odlučeno je potpuno zabraniti list. Zabranjen je i tjednik *Rebus* jer je njegov vlasnik optužen da je tijekom rata izdavao fašistički list *Križaljka*. Početkom 1946. zabranjen je glazbeni časopis *Cecilija* jer je država procijenila da se radi o nastavljaču lista *Sv. Cecilija* koji je izlazio u vrijeme NDH. Zabranjeni su i časopisi *Osa*, *Magnet* i *Dobri pastir*.

Ponekim autorima nije pomagalo ni logorovanje u ustaškim logorima da i nakon 1945. njihova djela ne bi postala nepodobna. Tako je zabranjena knjiga *Jasenovac*, autora J. Miliše, koji je bio zatočen u jasenovačkom logoru i u svojoj je knjizi opisao

---

[30] Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945. – 1990., str. 7.

[31] Kašić, B. Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945 – 1948.). // Časopis za suvremenu povijest 23, 1/3 (1991), str. 256-257. Navedeno prema: Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj 1945. – 1990., str. 13.

[32] Inače, u Jugoslaviji je pitanje vjerskog izjašnjavanja, pa tako i vjerske publicistike bilo slobodno i prepušteno pojedincu, što je cenzorima zapravo otežavalo posao, jer su morali tražiti neke nove načine njihova neobjavljivanja - a njima je, s obzirom na marksistička načela, naravno, u interesu bilo da se o duhovnim temama uopće ne govori. Sa druge strane, Crkva je u Jugoslaviji bila jedina legalna i

svoja iskustva. Okružno javno tužilaštvo (OJT) grada Zagreba (inače posebno radišno kada je riječ u obavljanju cenzorskog posla) u svome je rješenju navelo kako pisac nije objektivno opisao događaje u logoru, a čak je i hvalio nekolicinu ustaša. Autoru je zamjereno i što je pisao o tome kako je u logoru postojala i određena sloboda, te kako mu je uprava logora dala na korištenje prostoriju za literarni rad. Zbog svega toga, autor "širi lažne vijesti koje ugrožavaju narodne interese, te vrši tešku povredu morala i poticanja na kriminal".

No, da budućim generacijama i istraživačima kopanje po arhivima i brojnim sudskim rješenjima ne bi bilo sasvim dosadno i suhoparno, cenzori su ponekad donosili i zabavna obrazloženja zašto je nešto zabranjeno.

Tako je odlučeno da se zabrani daljnje raspačavanja izdanja *Albuma plesnih melodija za 1947.* koja je sadržavala prepjeve stranih kompozicija (poput *Boogie-woogie* i sl.) jer "svojom muzikalnošću štetno utječu na odgoj omladine", a istarski polumjesečnik *Gore srca* iz 1946. godine, jer je "po svome sadržaju daleko od naše stvarnosti i našega državnog uređenja", doživljava istu sudbinu, jer su cenzori primijetili da "list gotovo nikada ne donosi nikakve govore i izvatke iz govora druga Tita i ostalih naših rukovodilaca, dok Papinim reakcionarnim govorima i poslanicama posvećuje čitave stranice", te se "najčešće služi citatima iz Svetog pisma, govorima raznih crkvenih dostojanstvenika i ostalih vjerskih fanatika", što je sve "makar u prenesenom smislu, upereno protiv narodne vlasti i tekovina naše borbe", ali i "otežava rad narodnih vlasti i u drugim krajevima, ne samo u Istri".[33]

Ustavom zaštićena institucija kroz koju su se onda iznosili nacionalistički stavovi i kroz koju se promoviralo hrvatstvo.

[33] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990., str. 104-105.

4. Cenzura u razdoblju 1952. – 1971.

Savezno javno tužilaštvo Jugoslavije uputilo je početkom 50-ih *Raspis* republičkim javnim tužilaštvima s naputcima o organiziranju u skladu sa *Zakonom o štampi*. Raspis se kasnije još nadopunjavao, ali ono bitno nije se mijenjalo – od republičkih se javnih tužilaštva zahtijevalo da naprave i vode evidencije svih nakladničkih i novinskih poduzeća i da stalno drže pod kontrolom rad spomenutih ustanova i tiskara. Također, tražilo se da se izrađuju i planovi za narednu godinu, te da se provjerava u kolikoj su mjeri ispunili tekuće planove, te ima li odstupanja.

Svako nakladničko i novinsko poduzeće imalo je u Javnom tužilaštvu svoj dosje s nizom podataka, poput imena poduzeća i njegova osnivača, vrste djelatnosti kojima se bavi i opis područja iz kojega objavljuje publikacije, imena članova radničkih i izdavačkih savjeta itd. U posebnoj se rubrici vodila evidencija o eventualnim kršenjima *Zakona o štampi* i *Onovnog zakona o izdavačkim poduzećima i izdavačkim ustanovama* te o zabranama publikacija objavljenih od strane istog nakladnika.

Iz dostupnih dokumenata čini se kako je Okružno javno tužilaštvo u Zagrebu (koje je bilo podređeno republičkom, a ovo pak saveznom) bilo posebno angažirano u svom cenzorskom poslu. Tijekom 50-ih i 60-ih godina ono je Saveznom javnom tužilaštvu podnosilo godišnji izvještaj, a iz tih se izvještaja točno može procijeniti obujam posla kojeg je obavljalo, te količinu presuđenih zabrana. Tako OJT opetovano sugerira unošenje u zakon odredbe o sankcijama nakladnika u slučaju kada ovi ne dostave planove za narednu godinu, te unošenje jasnijih odredbi koje bi regulirale status pojedinaca/pisaca-nakladnika. Sa druge strane, simpatična je opsesija OJT-a kriminalističkim i strip romanima, te romanima u nastavcima, čiju je produkciju sa posebnim žarom uspjela 1964. godine gotovo uništiti na području Hrvatske. No, u istim tim izvještajima opetovano ustvrđuje kako je tržište svejedno preplavljeno takvim romanima. Čini se kako "zagrebačko Tužilaštvo nije moglo (ili htjelo) shvatiti da su mu revnost nametnuli kako bi izdavači iz Novog Sada i Beograda lakše osvojili zagrebačko tržište, jer je tim osvajanjem, tim 'kriminalističkim romanima' počela srpska kulturna, osobito jezična ofenziva na Hrvatsku."[34]

Iz tih godišnjih OJT-ovih izvješća moguće je vidjeti što se sve putem obveznog primjerka i obveze dostavljanja planova nakladničkih poduzeća kontroliralo. A

[34] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990., str. 130.

kontroliralo se sve, cjelokupna nakladnička produkcija: od beletristike i školskih udžbenika, raznih brošura, stručne i znanstvene literature, vjerskih publikacija i glasila, časopisa, revija i slikovnica, zatim omladinske i dječje literature, dnevnog, tjednog i ostalog tiska, pa sve do dječjih i učeničkih radova u školskim listovima, a od 1965. Savezno javno tužilaštvo kontrolira i državu; ono naime zahtijeva dostavljanje i svih službenih glasila i zakona, sudskih odluka, itd.

Zagrebački OJT tijekom cijelog tog perioda pomno prati i aktivnosti pisaca-nakladnika, pa tako u njegovim izvješćima stoji kako ih je u 1963. g. objavljivalo 12, 1964. g. – 7 osoba sa 13 objavljenih djela, 1965. g. ih je 6, 1967. ih je 6 sa 8 objavljenih djela, dok se u 1968. g. bilježi znatan porast; tada je pisaca-nakladnika 20 sa ukupno 22 objavljena djela. Ta “popustljivost” OJT-a stegnuta je 1969. godine, kada ih je opet samo 6.

No, činjenica je da je krajem šezdesetih godina nastupila određena liberalizacija medija, te je cenzura u tih nekoliko godina u većoj mjeri smanjila zabrane. U to doba počinju izlaziti i listovi i tjednici (poput *Starta* ili *Pop-expressa*) koji u sve većoj mjeri donose vijesti sa zapada, vijesti o slavnim osobama i javlja se izraženije žutilo u novinarstvu.

No, ipak, ruka cenzora i dalje je bila prisutna, a ponekad je i sasvim malo zastranjenje s našeg socijalističkog puta značilo problem - 1964. godine pokrenut je krivični postupak protiv nakladničkog poduzeća Privreda, jer u *Školskom leksikonu* objavljenom te godine pod slovom ‘S’ nije bio naveden pojam ‘Sutjeska’.

I sam *Pop-express* dobio je pokudu zbog rubrike *Problemi duše, srca i tijela* u kojoj su objavljivali pitanja čitatelja vezana uz seksualnost.

I objavljivanje golotinje u Jugoslaviji je bilo zabranjeno, no, neki urednici ipak su pronalazili načina kako bi takvim sadržajima podigli tiražu.

Tako je uredništvo *Vjesnika u srijedu* iz stranih, zapadnih časopisa redovito preuzimalo slike golih žena, uz komentar kako je to dokaz propadanja zapadnjačke kulture. “Zbog sveopćeg zgražanja nad tim dokazima propasti Zapada, VUS se izvrsno prodavao po cijeloj Jugoslaviji”.[35]

Inzistiranje Tita i Partije na općenacionalnom pomirenju i jednakosti, bratstvu i jedinstvu svih naših naroda i narodnosti, u svojim planovima nije imalo toleranciju

[35] Stipčević, A. Kako izbjeći cenzora. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 1997. Str. 57.

prema bilo kakvom potezanju nacionalnog pitanja pojedinog naroda niti prema diskusiji o položaju pojedinog naroda u Jugoslaviji.

Tom logikom zabranjena je i knjiga Tome Jurkovića *Vlastito stanovište* koji iznosi isto o neravnopravnom položaju Hrvata u Jugoslaviji, o ekonomskoj eksploataciji Hrvatske od strane ostalih republika SFRJ, te o državnom planu raseljavanja Hrvata s ciljem promjene njihove nacionalne strukture.[36]

Žar s kojim je cenzuri prilazilo Okružno javno tužilaštvo nije se umanjivao pravom poplavom materijala koji im je stizao. U izvješću za 1970. godinu OJT navodi kako na kontrolu prima: "'pojedine knjige, kazališne i koncertne programe, plakate, prigodna izdanja, prospekte raznih proizvoda, turističke prospekte, kataloge za izložbe, okružnice i opće akte radnih organizacija', odnosno godišnje čak 5 500 publikacija ili svakoga dana u prosjeku 22 tiskovine"[37]

A da je svoju ulogu važnog čimbenika izgradnje socijalizma savjesno i vrijedno ispunjavalo, zagrebačko OJT dokazalo je zabranom novogodišnje čestitke na kojoj se nalazila potkova u obliku slova'U' na kojoj se nalazio i kukasti križ. No, čini se da je svoj posao ono prerevno obavljalo, pa je vidjelo i ono što inače ne postoji, jer je Vrhovni su prihvatio žalbu i odbacio tvrdnju OJT-a da je igdje na čestitkama prisutan kukasti križ, a potkova kao simbol sreće, i ne može biti drugog oblika osim onoga slova 'U'.

Bizaran primjer cenzure dogodio se i 1968. na studentskim demonstracijama u Zagrebu. Tada su studenti nosili parole 'Dajte nam povjerenje' i 'Posao za sve', te su sačinili 'Proglas revolucionarnih studenata Socijalističkog sveučilišta Sedam sekretara SKOJ-a'. OJT ih je optužilo i kaznilo jer nisu na te tekstove stavili oznake iz članka 19. *Zakona o štampi* (koji propisuje koji sve podaci moraju biti naznačeni na publikaciji, poput mjesta i godine izdavanja, imena izdavača, urednika, itd.), niti su ih dostavili OJT-u na odobrenje.

[36] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945. – 1990., str. 145.
[37] Isto, str 153.

5. Cenzura u sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. stoljeća

5.1. Hrvatsko proljeće i njegov utjecaj na cenzuru sedamdesetih

Smjenom A. Rankovića (šefa Udbe) 1966. godine, u Hrvatskoj situacija za javnu riječ postaje slobodnijom i perspektivnijom. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih u Hrvatskoj se oživljava hrvatstvo, odnosno podiže se nacionalna svijest i težnja za većom slobodom i nezavisnošću Hrvatske unutar Jugoslavije (a pokatkad i za potpunom samostalnošću i odcjepljenjem) koja je unitarističko-centralističkim modelom koji je propagirala Komunistička partija sve od 1945. godine sustavno bila potiskivana. Samo takozvano Hrvatsko proljeće, odnosno hrvatski nacionalni pokret, započinje objavljivanjem *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 9. ožujka 1967. koja se zalagala za hrvatski jezik kao samostalan i nezavisan od srpskoga, te za njegovo inauguriranje kao jednoga od četiri ravnopravna jezika Jugoslavije, uz slovenski, makedonski i srpski jezik. Opći kontekst svih tih događaja bio je u znaku odumiranja ideologijskih i političkih osnova kako komunizma/socijalizma, tako i Jugoslavije kao države. Cjelokupno društveno okružje otvaralo je polako puteve za pojavu višestranačja (pogotovo u Hrvatskoj, ali ne samo u njoj), a za vrijeme tog pokreta ulogu opozicije preuzima Matica hrvatska sa jedne, te studentski pokret s druge strane. Oba aktera imala su potporu i tadašnjeg CK SKH.

Čitav je pokret, kako je poznato, ugušen krajem 1971. godine od strane državnog vrha (Tita), a brojni sudionici i lideri događaja u Hrvatskoj optuženi su za nacionalizam (koji je u Jugoslaviji protuustavan) i antisocijalizam, te su kažnjeni. U svom referatu na 21. sjednici Predsjedništva SKJ, Tito je osudio i tisak, te ukorio CK SKH na propuste u pogledu toleriranja nacionalističkih, separatističkih i inih protudržavnih stavova: "U štampi, naročito Matice hrvatske, ali i u *Vjesniku* i drugim listovima – u nekim više, u nekim manje – ti razni antisocijalistički, antisamoupravljački elementi daju takve izjave koje su apsolutno protivustavne, koje su kažnjive i traže gonjenje. Oni slobodno istupaju, a nikome se ništa ne događa"[38]

5.2. Cenzura nakon 1971. godine

Zbivanja 1971. godine važna su za pregled cenzure u Jugoslaviji iz dva pogleda. Prvi se tiče demokratičnijih i liberalnijih okolnosti po javnu riječ i slobodu izražavanja koje su stvorile uvjete bez kojih takav pokret ne bi bio moguć, a drugi kasnijeg progona Hrvata-učesnika i povratka na staro što se tiče cenzorske žestine. Iako su M. Lepušina i O. Petrović tijekom kolovoza 1987. u beogradskoj Borbi u članku 'Što je uznemiravalo javnost?' naveli sve slučajeve trajnih ili privremenih zabrana u Jugoslaviji od 1972. do 1987. godine, ukupno njih (tek) 127, stvarna brojka bila je mnogo veće. Grbelja samo za 1970. godinu navodi petnaestak intervencija hrvatskog javnog tužilaštva i to samo za područje njegova djelovanja, dakle, samo na području Hrvatske.

Nakon što je hrvatski nacionalni pokret završen 1. prosinca 1971. već s noći sa 8. na 9. prosinca trebao je biti tiskan izvanredni broj *Hrvatskog tjednika*, glasila Matice hrvatske u kojem su objavljivali prvaci pokreta. No, to se nije dogodilo jer su ga radnici u tiskari odbili tiskati, a svoj su postupak i obrazložili: "Na sastanku izvršnih organa društveno-političkih organizacija, tj. sekretarijat Osnovne organizacije SK, Tvornički odbor sindikata i Tvornički komitet saveza omladine NIP Vjesnik održanom dana 9. prosinca 1971. g. razmatrana je situacija oko daljnjega tiskanja lista *Hrvatski tjednik*. U toku rasprave ustanovljeno je slijedeće: […] noćna smjena radnika tiskare, pogon rotacije, odlučila je na svom sastanku da neće štampati broj *Hrvatskog tjednika* što se nalazio u radnom postupku, a potom su radnici noćne smjene dali o tome i svoje javno saopćenje…"[39] (Ubrzo nakon toga, 26. procinca 1971. Hrvatski tjednik je prestao izlaziti, iako je broj 33. od 3. prosinca 1971. tiskan u 148 000 primjeraka).

Isto tako, na primjer, u Radničkoj biblioteci Božidar Adžija knjige aktera Hrvatskog proljeća, iako nisu službeno bila zabranjena, nisu preporučivana korisnicima, niti su korištena pri postavljanju izložaba i sličnog.[40]

---

[38] Broz Tito, J. Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije. Sarajevo : Svjetlost, 1977. Str. 422.
[39] Navedeno prema: Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945. – 1990., str. 9.
[40] Vujić, M. Zatvoreni fond cenzuriranih knjiga u praksi jedne knjižnice. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 3 (2000), str. 100. Autorica navodi kako nisu bile poželjne niti knjige djece državi nepoćudnih osoba, pa su se i one sklanjale s polica iako im sam sadržaj nije bio inkriminirajući, poput, na primjer knjiga poezije Dunje Hebrang, kćeri Andrije Hebranga.

Nebrojeno je mnogo slučajeva o kojima postoji dokumentacija OJT-a , stoga će ovdje biti opisano svega par slučajeva u kojima se uredništvo naknadno “iskreno pokajalo” za svoj grijeh protiv “tekovina socijalističke revolucije”.

1982. zagrebačko Okružno javno tužilaštvo pozvalo je na razgovor glavnog i odgovornog urednika tjednika *Danas* Jožu Vlahovića i novinara toga lista Titu Bilopavlovića zbog njegova teksta ‘Mislim, dakle (možda) postojim’. Sporne su bile autorove tvrdnje da država vrvi pronevjerama, a u isto se vrijeme “javni tužioci i njihovi zamjenici svih republika i pokrajina dogovaraju o usklađivanju stavova prema tzv. verbalnim političkim deliktima”, te da se čak i za vrijeđanje općinskih djelatnika ljude goni za politički delikt. Autor je objasnio kako je tekst napisao nespretno i bez nekog smisla, te kako su njegove tvrdnje o uspoređivanju privrednog kriminala i verbalnog delikta potpuno neumjesne.

Niti sportski tisak nije bio lišen državne kontrole, a o tome svjedoči i podatak da je OJT od *Sportskih novosti* tražilo objašnjenje zbog naslova "Održano je svjetsko prvenstvo sp ustaša". Sporan je, naravno, bio naslov, a uredništvo lista objasnilo je da se radilo o nenamjernoj pogrešci pri slaganju sloga.

Isto objašnjenje traženo je i od uredništva *Danasa* zbog objavljenog crteža grba SFRJ kojeg sa strane pridržava šest buktinja s plamenovima napajanih putem zajedničkog cjevovoda koji ima ventil za otvaranje i zatvaranje dovoda. Uredništvo je objavilo ispriku u kojoj je reklo kako mu nije bila namjera izrugivati državni grb.[41]

Početkom osamdesetih, točnije 19. srpnja 1983. godine donesen je *Zakon o izdavačkoj djelatnosti* koji, za razliku od tolikih prije njega, donosi uglavnom pozitivne odredbe, a ne više samo brojne iznimke od proklamirane “slobode štampe”. Tako zakon donosi odredbe o poticanju izdavanja društveno korisnih i vrijednih knjiga, a takvima smatra djela od”temeljne vrijednosti za kulturu, znanost i umjetnost; djela koja šire marksističku misao, afirmiraju socijalističku samoupravnu demokraciju, njeguju tekovine NOB-a i socijalističke revolucije; udžbenici za obrazovanje; sabrana djela domaćih književnika, marksističkih teoretičara i revolucionara; prevedena djela važna za znanost; djela koja s marksističkog stajališta valoriziraju kulturnu baštinu; enciklopedije; leksikografska i slična djela.”[42] No, čak i te pozitivne odredbe dijelom su u službi cenzure (osim što propagiraju marksističko

[41] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990., str. 184-5.
[42] Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas, str. 127.

jednoumlje) i to na način da nakladnicima daju porezne olakšice i povoljnije uvjete umnažanja takvih djela, što ima rezultirati većim interesom nakladnika za njihovo objavljivanje; objavljivanje upravo onih djela kakve vlast želi.

Osim ovoga, objavljeni su i još neki zakoni poput *Zakona o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih oblika informiranja* od 19. travnja 1973. godine, te *Zakon o javnom informiranju* od 16. ožujka 1982 koji nisu bili tako "pozitivni", pa je tako prvi *Zakon* u svom 2. članku zabranjivao raspačavanje tiskanih stvari u kojima se:

1. "čine krivična djela protiv osnova socijalističkoga samoupravnog društvenog uređenja i sigurnosti SFRJ i krivična djela protiv oružanih snaga SFRJ;
2. objavljuju dokumenti ili podaci o oružanim snagama SFRJ ili o narodnoj obrani koji su vojna tajna;
3. propagira ili podržava agresija ili drugi akt protiv čovječnosti i međunarodnog prava ili ciljevi Organizacije ujedinjenih naroda, ili se na drugi način ugrožava mir ili ravnopravna međunarodna suradnja;
4. remeti održavanje ili razvijanje prijateljskih odnosa između SFRJ i ostalih zemalja;
5. nanosi povreda ugleda SFRJ i predstavnicima SFRJ; te časti i ugledu Predsjednika Republike;
6. nanosi povreda časti i ugledu stranih država i šefova stranih država ili diplomatskim predstavnicima stranih država u SFRJ i međunarodnim organizacijama koje priznaju SFRJ ili njihovim predstavnicima,"[43]

a *Zakon o javnom informiranju* u svom je 135. članku zabranjivao "vrijeđanje javnog morala", "iznošenja neistina", i "nanošenje štete odgoju djece i omladine".

Te odredbe su i razlog zašto se obrazloženja zabrana u izvještajima OJT-a uglavnom sastoje od "uznemirava javnost i vrijeđa javni moral", "vrijeđa ugled i čast naših naroda", "izaziva nacionalne netrpeljivosti naroda i narodnosti SFRJ".

No, kada netko vrijeđa, na primjer, nekog nižeg partijskog predstavnika ili činovnika, to prosuđuje javno tužilaštvo, a ponekad 'povreda časti' može predstavljati i samo spominjanje osobe.

[43] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990., str. 202-203.

Novinare se u Jugoslaviji smatralo društveno-političkim radnicima, važnom karikom u izgradnji socijalizma, ali tada su oni odgovorni društveno-političkim organizacijama, a ne javnosti; njihova je (službena) uloga bila prenositi odluke, zaključke i razmišljanja rukovodstva građanima; njihova je uloga pukog medija.

Radi potpunije i zaokruženije slike jugoslavenske javne riječi, valja navesti Grbeljinih pet osnovnih etapa razvoja jugoslavenskog novinarstva (od 1945. do 1990.):

1. "predratno – klasno-socijalno, revolucionarno, osvješćujuće i opredjeljujuće, uz ono diktatorsko-fašističko;
2. ratno – pozivalačko, zbližavalačko, otkrivalačko, nudeće, optimistično, uz ono okupatorsko-kvislinško;
3. agitacijsko – tzv. herojsko vrijeme štampe: junaka, divljenja, sreće i sunca, uz ono sovjetizirano, boljševičko, uništavajuće, uniformno;
4. ekonomsko – iz šezdesetih i sedamdesetih godina (privredne reforme): složeno, "zakučasto", teško, muško, dezinformirajuće novinarstvo;
5. delegatsko (temeljeno na ZUR-u) – podruštvljeno, navodno pluralističko i navodno tribina svih."[44]

U cijelom tom periodu, novinarstvo i općenito javno istupanje u 'sredstvima javnog priopćavanja', kao i umjetnički rad neovisno o žanru i mediju, bio je kontroliran i prožet snažnom cenzorskom praksom. Cenzura se provodila ponekad tajno, a ponekad i sasvim javno – na granici službenog. Sve to imalo je za posljedicu rađanje snažne autocenzure. Godine pritisaka, prijetnji, čišćenja ili odbijanja tekstova, uredničkih ukora i učenja na tuđim primjerima onih koji su zbog svog mišljenja skupo platili zatvorom ili glavom, učinile su svoje.

---

[44] Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990. , str. 162.

Zaključak

Sumirajući sve trendove u cenzorskoj praksi Jugoslavije u razdoblju od 1945. do 1990. godine, može se reći kako je ona bila najžešća u prvim poratnim godinama, što je, s obzirom na partizansku pobjedu protiv okupatora sasvim razumljivo. Iz današnje perspektive, takva praksa je neprihvatljiva, no, ne opravdavajući nijedan zločin, pa ni onaj protiv napisane ili izgovorene riječi, ona je sasvim razumljiva i, gotovo se može reći, očekivana.

Potkraj šezdesetih, sloboda medija i javnih istupa sve se više pojačavala, pa je tako 1971. godine i bio moguć nastanak Hrvatskog proljeća, te je te godine bilo moguće javno izreći ili napisati mnogo toga što pedesetih ili ranije ne bi bilo nikako moguće. No, nakon ugušenja tog pokreta, cenzura je sve intenzivnija, sve do kraja osamdesetih godina, kada je slom Jugoslavije bio sasvim blizu, a sukobi, netrepeljivosti i javne kritike države i vlasti sve učestalije i žešće. Sa druge strane, željeznu su zavjesu u to vrijeme sve češće parali vjetrovi sa "zapada", donoseći uvid u jedan drugačiji, po javnu riječ liberalniji i bezbrižniji svijet.

Tijekom cijelog tog perioda razni partijski komiteti svih razina imali su moć nad izborom, praćenjem i smjenjivanjem glavnih i odgovornih urednika, novinara, direktora, vlasnika nakladničkih poduzeća. Postojale su interne, a ponekad i javno iznesene, crne liste nepodobnih književnika, novinara i umjetnika, onih koji se smiju i onih koji se ne smiju javno pojavljivati. Sve to ponekada se i javno izreklo izbjegavši cenzorima. Ali, cenzura i uplitanje vlasti u protok informacija i ideja, blili su i javnom tajnom. Upravo stoga javila se u autora autocenzura. Može se reći kako je ona neizbježna i logična posljedica ostalih vrsta cenzure.

Sve ono neispisano ovdje ili u bilo kojoj drugoj povijesti, pregledu ili analizi jugoslavenske cenzure dio je te neprimjetne povijesti cenzorske prakse – autocenzure - najvažnije i najzastupljenije inačice jugoslavenske cenzure.

LITERATURA

1. Bilandžić, D. Hrvatska moderna povijest. Zagreb : Golden marketing, 1998.
2. Broz Tito, J. Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije. Sarajevo : Svjetlost, 1977.
3. Broz Tito, J. Referati sa kongresa KPJ i SKJ. Sarajevo : Svjetlost, 1977.
4. Grbelja, J. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945. – 1990. Zagreb : Jurčić, 1998.
5. Grbelja, J. Informbiro i književni časopisi. // Republika 56, 7/9 (2000), str. 168–176.
6. Grbelja, J. Nepoznati dokumenti o odnosu Milovana Đilasa i Petra Šegedina : cenzor i njegova žrtva. // Republika 54, 11/12 (1998), str. 120–130.
7. Grbelja, J. Uništeni naraštaj : tragične sudbine novinara NDH. Zagreb : Regoč, 2000.
8. Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 42, 3 (2000), str. 117–134.
9. Opća enciklopedija. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977. Sv. 2.
10. Stipčević, A. Cenzura kao ograničavajući faktor u širenju informacija. // Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac i Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1990.
11. Stipčević, A. Kako izbjeći cenzora. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 1997.
12. Stipčević, A. O savršenom cenzoru iliti Priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.
13. Stipčević, A. Obvezni primjerak između kulture i cenzure. // Knjižničarstvo : glasnik društva bibliotekara Slavonije i Baranje 1, 1 (1997), str. 9–16.
14. Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine : prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 42, 3 (2000), str. 91-97.

15. Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : «Benja», 2000.
16. Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945. – 1990. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/4 (2005), str. 1–15.
17. Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 42, 3 (2000), str. 79-90.
18. Vujić, M. Zatvoreni fond cenzuriranih knjiga u praksi jedne knjižnice. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 42, 3 (2000), str. 98-108.